

НАЗВИ ГАЛІНСОГИ ДРІБРОЦВІТНОЇ (*GALINSOGA PARVIFLORA* CAV.) У ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКОГО АРЕАЛУ

На підставі самостійно зібраних матеріалів у статті представлено репертуар флорономенів, що репрезентують галінсогу дріброцвітну, *Galinsoga parviflora* Cav. у говірках Центрального Поділля, проаналізовано особливості семантичної мотивації флоролексем, зокрема, виявлено домінуючі мотиваційні ознаки для номінації рослин-бур'янів, а також досліджено просторову поведінку засвідчених назв.

Ключові слова: *центральноподільські говірки, флорономен, мотивація, просторова поведінка.*

Назви рослин – одна з найдавніших мікросистем, в якій закріплено досвід практичного та культурно-міфологічного пізнання рослинного світу як складової навколишнього середовища людини. „...Народ чудово осягнув різноманітні властивості окремих рослин (лікарські, отруйні, фарбувальні, технічні, поживні і т.д.), дізнався про їх особливості й створив багату скарбницю назв, якими він нарік навколишні рослини, тобто створив свою *Українську народну номенклатуру*” [Яната: 15 – цит. за Кобів: 16].

Оскільки з кінця 60-х років ХХ ст. в українській діалектології поступово утвердився принцип вивчення лексики за тематичними групами, закономірно, що ця тематична група лексики стала об'єктом дослідження українськими діалектологами. Народні назви рослин вивчено в окремих ареалах степового говору (Л.Д. Фроляк, Л.А. Москаленко), у східнополіському (О.А. Малахівська, М.В. Поістогова), західнополіському (Р.С. Омельковець), закарпатському (О.Ф. Миголинець) говорах. Однак досі не з'ясовано склад, географічну диференціацію та семантику флороназв подільських говірок; лише І.В. Сабадош в „Атласі ботанічної лексики української мови” відтворив назви 68 рослин, які зафіксовано в 14 населених пунктах Поділля [Сабадош]. З огляду на це, актуальним залишається заповнення подільської лакуни щодо вивчення флорономінації. Це дозволить у майбутньому з'ясувати склад та просторову диференціацію ботанічної лексики в українському континуумі і водночас увиразнить мовні портрети українських діалектів, зокрема подільського говору.

„Народному іменуванню властива велика кількість синонімів і глибока деталізація назв рослин, з якими часто доводиться мати справу в практичній діяльності. Це насамперед культурні, лікарські, добре помітні рослини чи злісні бур'яни” [Кобів: 16]. Саме рослина останньої групи – галінсога дріброцвітна, *Galinsoga parviflora* Cav. – привернула увагу в процесі експедиційного обстеження центральноподільських говірок, здійснюваного за спеціальною програмою для збирання ботанічної лексики (1305 позицій). Опитування респондентів у 94 населених пунктах Вінницької області дозволило зафіксувати 40 різнокореневих назв (59 назв, враховуючи варіанти). Лише в одній говірці села Підлісівка Ямпільського р-ну не виявлено окремої назви для галінсоги, що пояснюється інформаторами недавньою появою рослини (орієнтовно 15 років).

Зауважимо, що номінація цього флорооб'єкта вже привертала увагу дослідників: О.А. Малахівській вдалось зафіксувати 80 назв рослини, з яких 56 поширено в одному з населених пунктів східнополіського говору [Гриценко: 38]; Р.С. Омельковець зафіксувала 41 фітономен у західнополіському говорі [Омельковець: 31, 104]. Окремі назви галінсоги, відзначені в середньонадніпрянських, наддністрянських, середньополіських, слобожанських, бойківських говірках, відбито у „Словнику українських наукових і народних назв судинних рослин” Ю.Й. Кобова [Кобів: 195].

Виявлення особливостей мотивації та просторової поведінки назв галінсоги дріброцвітної, *Galinsoga parviflora* Cav. у центральноподільських говірках становить завдання цієї розвідки. Всі спостережені в досліджуваних говірках назви галінсоги мотиваційно групуються так:

1. Подібність рослини до іншого флорооб'єкта.

Назви *васил'ок, ва'сил'ок, ва'слик, ва'сил'ки, васил'ки, дур'ній васил'ок* мотивовані схожістю галінсоги дріброцвітної, *Galinsoga parviflora*, до рослини васильки справжні, *Oscitum basilicum* L. Подібність кольору та форми квіток зумовили номени *сал'в'їя, ма'йори, г'речичка, ро'машка, ма'руна*.

Номени *мок'рець*, *мок'рець*, *мок'ричка*, *мок'рець* *шо с'тоўбуrom росте* 'галінсога дріброцвітна, *Galinsoga parviflora* можуть бути мотивовані подібністю до рослини, також городнього бур'яну, зірочника середнього, *Stellaria media* L., який номінується найчастіше в центральноподільських говірках *мок'рець*'. Однак мотиваційною базою для назв обох рослин може виступати також їх властивість рости у вологих місцях або ж активність росту в сиру погоду [ЕСУМ III: 500].

2. Особливості росту рослини відтворюють назви *молодушка*, *молодуха*, похідні від прикметникової основи *молод-*, що зумовлено здатністю рослини швидко відмолоджуватись. Назва *материнка* не виключає ймовірності появи усіх 3 флорономенів на ґрунті корисних властивостей галінсоги: у джерелах знаходимо інформацію про використання рослини молодими матерями як молокогінного засобу [Смик: 266]. Найменування *несбутка*, *незбутка*, *несбудка*, *незабудка* засвідчують легкий спосіб поширення рослини; незначне розповсюдження на Вінниччині *незабудки* звичайної, *Myosotis scorpiodes*, виключає можливість появи зазначених флоролексем у зв'язку з подібністю цих двох рослин.

Народна номінація рослин має яскраво виражений емоційно-оцінний компонент, а тому неможливість знищити злісний бур'ян не може не позначитись на назвах цієї рослини. У результаті постала низка експресивних флорономенів з негативною (*нехрист'ане*, *с'рачка*, *се'руха*, *с'раїда*, *дз'ундз'а*, *дурний бур'ян*, *дурний бур'ян*) та позитивною конотацією (*л'убка*). Характерно, що номен *дз'ундз'а* сприймається мовцями як лайливе слово, а тому інформатори жіночої статі найчастіше відмовлялись називати рослину, вдаючись до її опису. Найменування *с'рачка*, *се'руха*, *с'раїда* можуть мотивуватися також здатністю рослини викликати проносну дію у тварин при надмірному її поїданні [Омельковець: 31].

3. Зовнішні ознаки рослини, зокрема особливості розгалуженої будови її стебла, виступають мотиваційною базою назв *барин'а*, *барин'а*, *бар'ішен'ка*. Відносимо до цього номінаційного ряду й найменування *дамочка*. Флорономени *білий бур'ян*, *н'ів'еста*, *зірочка*, *жоу'тець* пояснюються морфологічною будовою квітки: дрібні білі пелюстки та велика жовта чашечка.

4. Джерело появи рослини як мотиваційна ознака реалізується за допомогою двох схем:

а) топонім → фітоніми: *й'вонин'с'кий* (респонденти переконані, що бур'ян з'явився із сусіднього села Івонівки). Семема 'чужий' є стрижневою для номенів *імпортний*, *пол'с'кий бур'ян*, *н'імець'кий*, *америка*, *канада* (*бо це кажуть / з Канади завезли пше'ниці'у / і воно була ў пше'ниці' і і вис'їйалас' / і тоді кругом воно //*).

б) антропонім → фітоніми: *гей'чкове з'їл'а*. Наведемо коментар респондента: *білим ц'в'ітом ц'в'іте воно / ў нас кажуть / гей'чкове з'їл'а / буў Гей'чко / і так чо'гос' це з'їл'а прозвали / дес' воно ўз'алос'а самий пе'р'ід у н'ого на город'і / таї' кажуть гей'чкове з'їл'а //*. Назви *мос'кал'*, *солдат* сигналізують про поширювача рослини. Номен *во'їен:ий* можна розглядати у цьому номінаційному ряді або ж як такий, що мотивується неможливістю знищити злісний бур'ян, постійною „боротьбою” селянина з ним.

в) темпоральна характеристика → фітоніми: *сов'ец'кий бур'ян*, *сов'ец'кий бур'ян*, *сов'ец'кий: сов'ец'кий / бо при сов'ецк'ій ўлас'т'і ўз'авс'а //*.

Затемненою є мотивація відантропонічних похідних на позначення галінсоги *гандз'а*, *гандз'а*, *ган'з'а*, *мар'ічка*, *мар'їчка*, а також композита *коз'а-баз'а*.

Зафіксований у центральноподільських говірках віддієслівний номен *чуйий* також має складну мотивацію: *оце чуйий ўс'і городи заселило / бур'яни / шо не можна в'їд н'ого спастис' // оце воно не даўно завелос'а ў нас / дес' його привезли з в'їдкис' це чуйий його назвали / так воно чуйий і йе //*.

Відзначено також фонетичний варіант нормативної назви рослини *голон'сога* – кальки з латини. Той факт, що наукова назва флорооб'єкта є інонімом, який важко засвоюється мовцем, а також екстралінгвальний чинник – незначне господарське значення рослини, зумовили, на нашу думку, широку варіативність у номінації галінсоги.

За типами просторової поведінки аналізовані флорономени творять 3 групи (див. карту):

1) назви, що відносно рівномірно покривають досліджуваний ареал: *ва'сил'ок* та його похідні (35 н.п.); цей флорономен на позначення галінсоги зафіксовано також у східнополіських [Поістогова 2005: 46] та середньонадніпряньських [Кобів: 195] говірках; чи обмежується цими

ізогласами номен *ва'сил'ок* 'галінсога дріброцвітна, *Galinsoga parviflora* Cav.', стверджувати не доводиться, адже даних про номінацію рослини в інших українських говорах наразі немає;

2) назви, що утворюють мікрозони, зумовлюючи тричленне протиставлення центральноподільських говірок: *барин'а* та варіанти (північ і центр ареалу – 16 н.п.), *мок'рець* та похідні (центр та південь ареалу – 9 н.п.), *ган'з'а* та варіанти (центр ареалу – 9 н.п.), *с'рачка* та варіанти (північ ареалу – 9 н.п.), *нез'бутка* та похідні (центр ареалу – 8 н.п.), *дз'ундз'а* (центр ареалу – 8 н.п.), *сов'ець'кий бур'ян* та варіанти (північ ареалу – 7 н.п.);

3) назви, що вживаються лише в окремих говірках (1-3 н.п.), а тому не демонструють просторової поведінки: *й'вонин'с'кий*, *гейчкове* *з'іл'а*, *моло'душка*, *чуйиш*, *н'і'мець'кий*, *пол'с'кий бур'ян*, *сол'дат*, *мос'кал'*, *голон'сога*, *н'і'в'еста*, *нех'рист'ане*, *л'убка*, *ка'надка*, *май'ори*, *гречичка*, *а'мерика*, *мар'ійка*, *імпортний*, *дамочка*, *мар'ічка*, *мате'ринка*, *б'ілий бур'ян*, *дур'ний бур'ян*, *з'ірочка*, *коз'а-баз'а*, *жоў'тець*, *ро'машка*.

А.М. Шамота стверджує, що „сукупність всіх існуючих назв однієї рослини можна розглядати як єдине ціле, як семантичне поле одного поняття; в такому разі різні народні назви даної рослини виступають ніби деякі окремо пізнані сторони, явища даної сутності. В сукупності явищ, відображених в окремих діалектних назвах рослин, вимальовується багатогранна сутність предмета: і його зовнішні ознаки, і місце поширення чи зростання, і походження, і використання, і приписувані йому властивості – дійсні чи уявні” [Шамота: 7]. Спостереження над особливостями номінації галінсоги в центральноподільських говірках підтверджують цю тезу дослідниці.

Неодноразово на матеріалах різних українських говорів аргументувалась теза, що для процесу номінації всіх дикорослих трав'яних рослин домінуючою мотиваційною ознакою є подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини [Омельковець: 61; Поістогова 2001; Москаленко; Шамота: 3]. Для номінації бур'янів ця універсальна модель залишається актуальною, проте найтипівішими виступають такі ознаки рослини, як особливість росту рослини, зокрема складність її знищення, джерело появи флорооб'єкта в конкретному населеному пункті. Тому назви бур'янів віддзеркалюють насамперед ставлення до них людини і лише потім – об'єктивні властивості номінованих реалій; звідси – численна кількість назв з оцінною конотацією, зокрема й пейоративні назви.

Вище викладені узагальнення не є вичерпними, вони окреслюють перспективу подальших розвідок із проблем номінаційних процесів в українській ботанічній лексиці, зокрема назв бур'янів.

Карта „Галінсога дрібноцвітна, *Galinsoga parviflora* Cav.”

○ - відсутність назви	◇ - дурний бур'ян, дурний бур'ян
⊗ - н'ів'еста	■ - молодушка
⊘ - сраїда	▒ - молодуха
⊙ - срачка	▧ - мар'ічка
◐ - се'руха	▩ - ма'руна
● - барин'а, бар'ішен'ка	▨ - материнка
◑ - баришн'а	▩ - мар'їка
⊕ - дамочка	◻ - нехрист'ане
⊖ - гандз'а, гандз'а, ган'з'а	◼ - москал'
⊗ - дз'ундз'а	◻ - ма'йори
▼ - мокрець, мокрець	▲ - ромашка
▽ - мокричка	▲ - солдат
▽ - мокрець що стоїть буром росте	▲ - чуїш
▲ - васил'ок, васил'ок, василик, васил'ки, васил'ки	▲ - сал'в'їа
◆ - дурний васил'ок	▲ - л'убка
◇ - йвонин'с'кії	▲ - а'мерика
◆ - сав'ец'кий бур'ян, сов'ец'кий бур'ян, сов'ец'кії	▲ - імпортний
◇ - геїчкове 'з'іл'а	▲ - з'ірочка
◆ - н'імецькії	▽ - голон'сога
◆ - пол'с'кий бур'ян	▽ - канадка
◆ - нес'бутка, нес'бутка, нес'будка	▽ - гречичка
◆ - незабудка	▽ - коз'а-баз'а
◇ - б'їлії бур'ян	▽ - жоўтець
	▽ - воїен'її

ЛІТЕРАТУРА

- Гриценко:** Гриценко П.Ю. Над лексичною картою ... // *Polszczyzna Mazowska i Podlasia. Badanie dziedzictwa kultukowego.* – Łomża, 2000. – S. 33-42.
- ЕСУМ:** Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. В 7 т. – Т. III. – К.: Наукова думка, 1989. – 550 с.
- Кобів:** Кобів Ю.Й. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин – К.: Наукова думка, 2004. – 800 с.
- Москаленко:** Москаленко Л.А. Подібність рослини до іншої рослини як джерело номінації // *Українська мова.* – 2002. – № 3. – С. 39-50.
- Омельковець:** Омельковець Р.С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі: Монографія. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 302 с.
- Поїстогова:** Поїстогова М.В. Мотивація флорономенів у східнополіських говорах (культивована рослина – дикоросла рослина) // *Волинь – Житомирщина. Істрико-філологічний збірник з регіональних проблем.* – Житомир, 2001. – Вип. 6. – С.75-90.
- Поїстогова 2005:** Поїстогова М.В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східно поліських говірок: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2005. – 215 с.
- Сабадош:** Сабадош І.В. Атлас ботанічної лексики української мови. – Ужгород, 1999. – 104 с.
- Смик:** Смик Г.К. Корисні та рідкісні рослини України: Словник-довідник народних назв. – К.: „Українська Радянська Енциклопедія” імені М.П. Бажана, 1991. – 416 с.
- Шамота:** Шамота А.М. Назви рослин в українській мові. – К.: Наукова думка, 1985. – 162 с.
- Яната:** Яната А. Значеніє местной номенклатуры при популяризації естествознания // *Школьные экскурсии и школьный музей.* – 1913. – №5. – С.15-17.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ ГОВІРОК

(усі села розташовані у Вінницькій області)

1. с. Лозова Хмільницький р-н
2. с. Пиків Калинівський р-н
3. с. Комунарівка Калинівський р-н
4. с. Котюжинці Калиновський р-н
5. с. Вівсяники Козятинський р-н
6. с. Плисків Погребищенський р-н
7. с. Городище Літинський р-н
8. с. Іванів Калинівський р-н
9. с. Польова Лисіївка Калинівський р-н
10. с. Вахнівка Липовецький р-н
11. с. Улянівка Липовецький р-н
12. с. Скала Оратівський р-н
13. с. Літинка Літинський р-н
14. с. Микулинці Літинський р-н
15. с. Майдан Вінницький р-н
16. с. Стадниця Вінницький р-н
17. с. Лопатинка Оратівський р-н
18. с. Синарна Оратівський р-н
19. с. Рожична Оратівський р-н
20. с. Комарівці Барський р-н
21. с. Почапінці Жмеринський р-н
22. с. Біликівці Жмеринський р-н
23. с. Демидівка Жмеринський р-н
24. с. Пилява Тиврівський р-н
25. с. Степанівка Вінницький р-н
26. с. Криківці Немирівський р-н
27. с. Ометинці Немирівський р-н
28. с. Василівка Іллінецький р-н
29. с. Криштопівка Іллінецький р-н
30. с. Дашів Іллінецький р-н
31. с. Китайгород Іллінецький р-н
32. с. Гранів Гайсинський р-н
33. с. Журавлівка Барський р-н
34. с. Шевченкове Барський р-н
35. с. Станіславчик Жмеринський р-н
36. с. Перепільчинці Шаргородський р-н
37. с. Нове Місто Тиврівський р-н
38. с. Бушинка Тиврівський р-н
39. с. Рахни Лісові Шаргородський р-н
40. с. Велика Вулига Тиврівський р-н
41. с. Печера Тульчинський р-н
42. с. Мухівці Немирівський р-н
43. с. Чуків Немирівський р-н
44. с. Гриненки Немирівський р-н
45. с. Зяньківці Немирівський р-н
46. с. Кунка Гайсинський р-н
47. с. Бубнівка Гайсинський р-н
48. с. Чечелівка Гайсинський р-н
49. с. Кивачівка Теплицький р-н
50. с. Бахтин Мурованокуриловецький р-н
51. с. Котюжани Мурованокуриловецький р-н
52. с. Лучинчик Мурованокуриловецький р-н
53. с. Руданське Шаргородський р-н
54. с. Хоменки Шаргородський р-н
55. с. Мурафа Шаргородський р-н
56. с. Торків Тульчинський р-н
57. с. Журавлівка Тульчинський р-н
58. с. Михайлівка Тульчинський р-н
59. с. Клебань Тульчинський р-н
60. с. Оляниця Тростянецький р-н
61. с. Соболівка Теплицький р-н
62. с. Мала Мочулка Теплицький р-н
63. с. Пологи Теплицький р-н
64. с. Вербоivecь Мурованокуриловецький р-н
65. с. Кукавка Могилів-Подільський р-н
66. с. Гонтівка Чернівецький р-н
67. с. Саїнка Чернівецький р-н
68. с. Вел. Русава Томашпільський р-н
69. с. Заболотне Крижопільський р-н
70. с. Капустяни Тростянецький р-н
71. с. Тростянчик Тростянецький р-н
72. с. Баланівка Бершадський р-н
73. с. Джулинка Бершадський р-н
74. с. Яришів Могилів-Подільський р-н
75. с. Вила Ярузькі Чернівецький р-н
76. с. Возлуївка Чернівецький р-н
77. с. Стіна Томашпільський р-н
78. с. Городківка Крижопільський р-н
79. с. Криклиivecь Крижопільський р-н
80. с. Ободівка Тростянецький р-н
81. с. Поташня Бершадський р-н
82. с. Бронниця Могилів-Подільський р-н
83. с. Буша Ямпільський р-н
84. с. Русава Ямпільський р-н
85. с. Пороги Ямпільський р-н
86. с. Підлісівка Ямпільський р-н
87. с. Велика Кісниця Ямпільський р-н
88. с. Вільшанка Крижопільський р-н
89. с. Болган Піщанський р-н
90. с. Гонорівка Піщанський р-н
91. с. Червона Гребля Чечельницький р-н
92. с. Тартак Чечельницький р-н
93. с. Голдашівка Бершадський р-н
94. с. Демівка Чечельницький р-н

Inna Horophyanyuk. Galinsoga Parviflora Cav. In Central Podillia dialects.

The article is concerned with a set of nomens representing the plant Galinsoga Parviflora Cav. in the Central Podillia dialects gathered by the author. The peculiarities of semantic motivation and areal differentiation of the names of the plant under analyses have been established, the main indications of motivation of wild grass nomens have been defined.

Key words: Central Podillia dialects, flora nomen, motivation, areal differentiation.